

Identiteta starostnikov in njene značilnosti

Asja Nina Kovačev, Marija Zaletel
UNIVERZA V LJUBLJANI, Visoka šola za zdravstvo, Ljubljana

IZVLEČLEK

Staranje je proces, ki vključuje številne psihofizične spremembe, vpliva pa tudi na posameznikovo zaznavanje samega sebe in njegovo integracijo v družbeno okolje. Zaradi velikega porasta starostnikov v sodobnih civiliziranih družbah (pri čemer lahko pričakujemo, da se bo ta trend še nadaljeval) ter upada rojstev lahko ocenjujemo, da se evropska populacija nezadržno stara. Ta fenomen je izrazito prisoten tudi v Sloveniji, njegova posledica pa je nujnost vlaganja dodatnih sredstev v zagotavljanje kvalitetnega življenja tudi v starosti. Pričujoča raziskava je bila namenjena ugotavljanju samopodobe ter družbene identitete starostnikov, saj se je mogoče le prek njihovega doživljanja samih sebe približati njihovim potrebam in jim omogočiti zadovoljevanje njihovih temeljnih psihičnih in fizičnih potreb.

IZHODIŠČA

Sodobno družbeno življenje poteka pod močnim vplivom globalne demografske preobrazbe. Podaljševanje življenjske dobe prebivalstva je ena glavnih družbenih pridobitev prejšnjega stoletja, žal pa ga spremlja tudi izrazito upadanje števila rojstev. Rodnost je danes že pod minimalno stopnjo, ki bi še zagotavljala naravno obnavljanje generacij, kar vodi k staranju celotne populacije, dolgoročno pa tudi k upadu skupnega števila prebivalcev.

Staranje prebivalstva postaja vsesplošni družbeni problem. Sočasno z njim tudi slabi medgeneracijska povezanost, obstaja pa še nevarnost, da bo izginila medgeneracijska solidarnost, na kateri temelji sedanji sistem socialne varnosti (Kolarič, 1990). Povečanje izdatkov za pokojninsko blagajno, zdravstveno in socialno varstvo na eni strani ter zmanjševanje odstotka delovno aktivnega prebivalstva na drugi strani, predstavljata grožnjo nadaljnjemu gospodarskemu in družbenemu razvoju. Ob povečanju števila subjektov starejše generacije, večanju skupine starih (starejših od 80 let, ki potrebujejo veliko socialne oskrbe in zdravstvene nege), ob spremembah strukture in navad v družini ter ob zmanjševanju tradicionalne vloge družine pri skrbi za starejše ljudi se tako soočamo z novimi izzivi in dilemami.

Tudi Slovenija sodi v skupino držav z izrazito staro strukturo prebivalstva. Konec leta 1996 je bil delež populacije starejše od 65 let 12,9% celotne slovenske populacije. Po predvidevanjih naj bi bilo leta 2020 starejših od 65 let že 19,4% celotne populacije (Kavčič, 1998). Zato se prebivalstvo sooča z omenjenimi demografskimi spremembami ter s številnimi drugimi izzivi tudi na področju temeljnih socialnih pravic. Slovenija mora zato reševati problem bodočega

razvoja socialne politike, sistema socialnega varstva in socialnih pravic (Kolarič, 1990) oziroma novih vrst storitev.

Individualne in družbene posledice staranja

Staranje je pojav, ki ima izrazite osebne in družbene posledice. Za posameznika pomeni proces telesnih, razumskih, duševnih in socialnih sprememb, ki se dogajajo v teku življenja (z večjo intenzivnostjo v kasnejši starosti), za družbo pa ima staranje njenega prebivalstva vrsto zdravstvenih, ekonomskih, socialnih, etičnih ter političnih razsežnosti (Zaletel, 2006).

Misel na staranje in starost posamezniki odrivajo kot nekaj neprijetnega, nekoristnega, nepotrebne, predvsem pa nezaželenega. V naši potrošniški družbi je tako gledanje nekaj vsakdanjega, saj odrivamo na rob družbenega dogajanja vse, ki niso dovolj mladi, ambiciozni in koristni. Zaradi gospodarske krize se je spremenil celo odnos do ljudi v zrelih letih, saj imajo pri zaposlovanju prednost najmlajši. Zato se starejši ljudje pogosto počutijo zelo nekoristne. Marsikje še vedno veljajo stereotipi, da so stari ljudje manjvredni in nepotrebni (Zaletel, 2006).

Če pri posamezniku nastopi bolezen, se lahko zmanjša sposobnost samooskrbe in starostnik postaja vedno bolj odvisen od okolice, v prvi vrsti od svojih sorodnikov. Ti zanj marsikdaj ne morejo poskrbeti, zato poiščejo pomoč v institucijah, ki izvajajo skrb za starostnike, običajno v domovih starejših občanov.

Ustrezna področja družbenih aktivnosti (ki temeljijo na skupni evropski politiki in strategijah) se aktivno usmerjajo v procese zagotavljanja pogojev za doseg kakovostnega staranja in oskrbe naglo rastočega deleža tretje generacije ter ohranjanja solidarnosti in kakovostnega medčloveškega sožitja. Poudarjena je potreba po boljšem medgeneracijskem spoznavanju, komuniciranju in povezanosti med generacijami. Najpomembnejšo vlogo pri zagotavljanju in varstvu temeljnih človekovih pravic, ne glede na obsežnost in kompleksnost sprememb, s katerimi se soočamo, ima država. Ravno socialna država (Kolarič, 2003, Nežman, 2005, Rus, 1990) naj bi skrbela za vse državljane pod enakimi pogoji ter zagotavljala minimum oskrbe z javnimi dobrinami in storitvami. Te naj bi temeljile na socialni pravičnosti (Kelsen, 2005). Posebno pozornost naj bi posvečala najbolj izpostavljenim, ranljivim skupinam. Reakcija države na demografske in druge sodobne izzive so med drugim tudi dokumenti nacionalnega pomena. Ti stremijo k ustvarjanju takih razmer, ki bodo posameznikom omogočale aktivno sodelovanje in uresničevanje njihovih razvojnih možnosti ter zagotovile raven socialnega blagostanja, ki ustreza merilom človekovega dostojanstva.

Mnogi avtorji označujejo staranje kot zelo zapleten proces, pri katerem se biološki (vidno upadanje telesne zmogljivosti), psihološki (zmanjševanje senzoričnih, intelektualnih funkcij in sposobnosti adaptacije) ter socialni dejavniki (socialno – ekonomska odvisnost) med seboj tesno prepletajo. S staranjem se lahko pojavijo tudi zdravstveni problemi, ki se pogosto izražajo z več boleznimi hkrati, kroničnim potekom bolezni in neznačilno simptomatiko.

Sodobna vladavina tržne ekonomije in trga kapitala je brezbrizna do okoljskih, kulturnih, socialnih in drugih težav. Na podlagi gospodarske globalizacije prihaja do pritiskov k zmanjšanju socialne zaščite, ter k privatizaciji gospodarske infrastrukture in netržnega sektorja javnih služb, t.j. služb, ki so potencialno donosne. Med njimi so tudi javne službe na področju socialnega varstva.

Ob tem se pojavljajo težnje k zmanjševanju odgovornosti države ter k prenosu dela sistemov za izvajanje služb socialnega varstva v zasebno sfero. Kot posledica krepitve in uveljavljanja zasebnih interesov, upoštevanja ekonomskih premis, načel trga, pospešeno razvijajočih se informacijsko-komunikacijskih tehnologij ter kot reakcija na spremembe v prebivalstvenih starostnih strukturah, so se razvile nove oblike storitev na področju institucionalnega varstva starejših. V povezavi z njimi in ob upoštevanju družbenih sprememb se pojavljajo vprašanja o zagotavljanju in spoštovanju temeljnih človekovih (tudi socialnih) pravic posameznika ter vprašanje o tem, kakšen je ob teh novostih njegov družbeni položaj. Enega temeljnih izhodišč za zakonsko urejanje novih oblik storitev ter njihovih opredelitev, prilagojenih stanovalcem domov za starejše osebe, na primer predstavljata načelo proste izbire oblike storitev ter individualna obravnava uporabnika socialne storitve (Zaletel, 2006).

Osnovo za raziskovanje starostnikov, družbenih determinant njihove identitete in komunikacije z njimi predstavljajo teorije staranja ter nekatere socialno-psihološke, gerontološke in osebnostne teorije.

Zgodovinski pogled na starost in staranje

Starost, staranje in trajanje življenja so bila vprašanja, s katerimi so se že od nekdaj ukvarjali znanstveniki in običajni ljudje in so najverjetneje stara toliko kot človeški rod. Z zgodovinskega vidika (Bondevik, 2003) so v antiki in srednjem veku opredeljevali življenjska obdobja z različnimi shemami, v katerih so upoštevali fizikalne vzroke za človekov razvoj, stagnacijo in regres, ali pa so spremembe v procesu staranja povezovali z dnevnimi, letnimi ter zgodovinskimi premenami (Zaletel, 2006). Accetto (1987) poudarja, da so v preteklih tisočletjih o teh vprašanjih bolj razmišljali filozofi kot znanstveniki, saj znanosti v današnjem pomenu besede sploh še ni bilo. Znani legendi iz starega veka, to je legenda o Gilgamešu, ki je stara 5000 let in govori o nesmrtnosti, ter legenda o Adamu in Evi, imata skorajda isto filozofsko sporočilo. Bogovi so ljudem namenili smrt, sebe pa so napravili nesmrtni!

V stari Kitajski v času dinastije Tao so dobivala vprašanja staranja, trajanja življenja in smrti že nekatere poteze znanosti. Veliko energije je bilo posvečene tudi iskanju izvirov mladosti, med katerimi so bili najpomembnejši hebrejska reka nesmrtnosti, Paracelsov eliksir življenja in znameniti vrelci mladosti iz 16. stoletja našega štetja. V Evropi so v tem času začeli odpirati naravna zdravilišča, ker so mislili, da bo zdravilna moč mineralnih voda podaljšala življenje. V 18. in 19. stoletju so poskušali podaljševati življenje z najrazličnejšimi zvarki in pripravki. Kasneje so se v medicinski literaturi pojavili tudi prvi opisi sprememb organov, tkiv in celic s staranjem (Accetto, 1987). Ob koncu 20. stoletja je postal splošni trend vse bolj celostno, holistično in sistemsko gledanje na človeka. V skladu s *Programom razvoja varstva starejših oseb na področju socialnega varstva v Sloveniji do leta 2005* so se kot komponenta javne službe, ki je namenjena skrbi za starostnike, pričele razvijati tudi druge oblike pomoči v bivalnem okolju.

Sočasno s subjektivim zorenjem in staranjem se spreminja njegova samopodoba, pa tudi njegova družbena identiteta. Čeprav je za razvoj subjektive identitete najpomembnejše obdobje adolescence, se tedaj razvoj še ne zaključi, ampak je prisoten do smrti.

Identiteta kot splošni problem sodobnih družb

Identiteto umeščamo med temeljne koncepte sodobnih družbenih znanosti. V zadnjih dvajsetih letih se je v humanistiki in družboslovju pojavila prava eksplozija različnih teoretičnih del in raziskav, ki so namenjene razjasnitvi in interpretaciji tega specifično človeškega fenomena. Seveda je bil pojem identitete aktualen že precej prej, saj so si filozofi, romanopisci in pesniki v preteklih stoletjih vedno znova zastavljali vprašanja, kot npr: "Kdo smo?", "Kaj smo?", "V čem je naš smisel?", "Kam gremo?", ipd.

Zgodovina zahodne avtorefleksivne zavesti je zgoščena okrog treh ključnih pojmov: jaz, sebstvo in identiteta. Sodobne teorije identitete bi lahko pojmovali kot znanstveni poskus odgovora na vprašanje človekove biti. Ta je namreč zanimala ljudi vseh zgodovinskih obdobj ter vseh družb in kultur.

Raziskovanje človekovega bistva je silno divergentno, saj se lahko njegova avtorefleksija usmeri na različne vidike samega sebe. Toda vse dosedanje obravnave sebstva in identitete vključujejo njune individualne in kolektivne komponente, pogosto pa upoštevajo še njuno materialno (oz. somatsko) podlago. Kluckhohn in Murray (1948) v skladu s tem poudarjata, da posameznika pri primerjanju z drugimi ne moremo enotno opredeliti. Na nekaterih področjih je tak kot vsi drugi (1.), na drugih tak kot nekateri drugi (2.), lahko pa je tudi tak kot nihče drug (3.). Prvi vidik, ki ga poudarjata avtorja, vključuje univerzalne človeške lastnosti, drugi se nanaša na skupne značilnosti pripadnikov različnih skupnosti, tretji pa na specifične, individualne lastnosti. Vsi trije vidiki istega subjekta se nanašajo na različne oblike avtokonstrukcije.

Tap (1980) opredeljuje občutek identitete kot subjektovo zaznavanja samega sebe kot istega človeka, ki ostaja v teku časa identičen samemu sebi. Ta občutek naj bi se asimiliriral v sistem občutkov in predstav, s katerimi se sebstvo specificira in singularizira. Tako naj bi bila subjektova identiteta tisto, kar ga dela enakega samemu sebi in drugačnega od drugih. Omogočala naj bi mu občutenje enkratnosti in neponovljivosti lastne eksistence kot osebka in družbene osebnosti z določenimi vlogami in funkcijami v družbi (Kovačev).

Subjektova identiteta je po Tapu (1980) to, kar ga opredeljuje ter mu omogoča samoopredeljevanje in prepoznavanje samega sebe. Podobno razmišlja tudi Mussen (1980), ki opredeljuje identiteto kot sestavljeno mentalno strukturo, ki ima včasih kognitivni in afektivni značaj in vključuje subjektovo percepcijo samega sebe v smislu lastne drugačnosti od drugega in konformnosti samemu sebi. Njegovo vedenje, njegove potrebe, njegova motivacija in njegovi interesi naj bi namreč kazali zadostno stopnjo notranje koherentnosti.

Zgodovinski razvoj raziskovanja identitete

Pri proučevanju obsežne znanstvene in pol-znanstvene literature o sebstvu in identiteti se nam običajno zdi, da so filozofi in drugi misleci reševali ta problem že od nekdaj, najverjetneje že od antike dalje. Krewer in Eckensberger (1991) trdita celo, da je mogoče prav s konceptom sebstva nazorno prikazati celotno zgodovino psihologije ter njene najpomembnejše spoznavno-teoretske in metodološke probleme.

Pojem sebstva omogoča temeljno spremembo v pojmovanju človeka. Sprva so ga namreč pojmovali kot bitje, ki ga je najprimerneje proučevati z naravoslovnimi metodami. Šele spoznanja o obstoju skritega, notranjega in nespoznavnega univerzuma, ki se mu ni mogoče

približati s preprostimi laboratorijskimi eksperimenti, so omogočila prehod k pojmovanju človeka kot samorefleksivnega, avtonomnega in aktivnega bitja, ki lahko sprejme odgovornost za svoja dejanja. Sebstvo in jaz sta namreč strukturi, ki omogočata "koherentnost, enotnost in intencionalnost" subjektovega psihičnega dogajanja (Allport, 1943).

Čeprav je problem sebstva in identitete danes eden temeljnih problemov sodobne psihologije, včasih temu problemu niso posvečali posebne pozornosti. Baumeister (1987) ugotavlja, da se je občutek o enotnosti posameznega človeškega življenja postopoma oblikoval šele v poznem srednjem veku, tj. v času od 11. do 15. stoletja. V zgodnjem novem veku (pribl. od leta 1500 do leta 1800) pa je prišlo do razlikovanja med notranjim in zunanjim sebstvom ter vrednotenja individualnosti. Človekova sposobnost za samospoznavanje se je razvijala počasi. Njen zgodovinski razvoj bi lahko opredelili kot postopno elaboracijo koncepta sebe kot nečesa skritega, abstraktnega in iluzornega.

Sodobno proučevanje individualne identitete

Individualna identiteta in samopodoba sta postali predmet poglobljene psihološke obravnave šele v zadnjih desetletjih. V humanistične znanosti je pojem identitete uvedel E. Erikson okrog leta 1950 in s tem postavil temelje sistematične refleksije osebne in družbene identitete (Tap, 1980).

Blasi (1988) poudarja kompleksnost pojma identitete v Eriksonovi teoriji in navaja nekaj njenih elementov, ki so med seboj povezani v mrežo dialektičnih odnosov in naj bi omogočali ugotavljanje, ali lahko nek psihološki fenomen označimo s pojmom identiteta ali ne.

Poudarja, da je identiteta odgovor na vprašanje "Kdo sem?". Zanj je značilno, da determinira doseganje nove enote iz elementov lastne preteklosti in pričakovanj v zvezi z lastno prihodnostjo. Omogoča določitev izvora temeljnega občutka enakosti in kontinuitete. Prepoznamo jo lahko s pomočjo realističnega ocenjevanjem samega sebe in lastne preteklosti, s proučevanjem lastne kulture (posebno njene ideologije) in tega, kaj družbe pričakuje od sebe, istočasnega preverjanja veljavnosti kulture in družbe ter ustreznosti zaznav in pričakovanj drugih.

Proces integracije in preverjanja bi se moral odvijati predvsem na tistih področjih, ki imajo za posameznika odločilen pomen, npr. bodoči poklic. Voditi bi moral v fleksibilno, toda trajno odločenost na tem področju, tako da bi lahko zagotovil subjektovo produktivno integracijo v družbo na objektivni ravni in njegovo bazično lojalnost na subjektivni ravni. Poleg tega bi moral omogočiti še globok, predzavestni občutek zakoreninjenosti, dobrega počutja, samospoštovanja in načrtnosti. Blasi (1988) poudarja, da je po Eriksonu kritično obdobje za oblikovanje identiteta adolescenca. Oblikovanje posameznikove identitete temelji na njegovi sposobnosti za refleksijo in avtorefleksijo.

Refleksivnost in avtorefleksivnost kot temeljna pogoja za oblikovanje identitete

Oblikovanje posameznikove identitete temelji na njegovi refleksivnosti in avtorefleksivnosti. Obe miselni sposobnosti veljata za človekovi vrstni specifičnosti, saj se pri drugih živih bitij ne pojavljata. Sposobnost samorefleksije omogoča človeku, da je lahko istočasno subjekt in objekt lastnega spoznavanja (Kovačev, 1997).

Identiteta kot samospoznavanje je torej vezana na subjektovo notranjo perspektivo. Nanaša se na odnos med aktivnim, spoznavajočim sebstvom in pasivnim, zaznanim sebstvom. Napetost med "sebstvom kot subjektom" in "sebstvom kot objektom" ter človeška sposobnost samorefleksije sta bili predmet številnih razprav in polemik od antike, prek Kanta in Jamesa, do sodobnosti. Večina avtorjev (Luckmann, 1979) opredeljuje pojem "subjektivne" ali "osebne identitete" kot posameznikov avtorefleksivni proces. Subjekt namreč oblikuje svojo individualno identiteto na podlagi predelave lastnega znanja o sebi in izkušenj s samim seboj. Njegova zavestna avtorefleksija vključuje introspektivno pretresanje lastnih izkušenj in spoznanj ter opazovanja zunanjega sveta in njegovih reakcij nase. Na podlagi njihove medsebojne primerjave se razvijejo subjektive sodbe o sebi, ki pogojujejo njegovo samoopredeljevanje. Toda njegove izjave o lastnem sebstvu niso nikoli dokončne in popolnoma objektivne. Temeljijo namreč na njegovih implicitnih predstavah, ki (neodvisno od njegove volje) izkrivljajo samopercepcijo in percepcijo drugih. Pogosto jih deformira tudi zavestno filtriranje podatkov v skladu z lastnimi motivi za predstavljanje samega sebe in socialne predstave okolice, ki usmerjajo subjektovo percepcijo in mišljenje (Kovačev, 1994b).

Terminološke težave pri raziskovanju individualne identitete

Pri proučevanju individualne identitete se pojavlja precej težav, saj uporabljajo različni avtorji ta termin precej pogosto, vendar ga največkrat ne opredeljujejo enako. Pogosto tudi posvečajo več pozornosti enemu od njenih vidikov in pri tem zanemarjajo druge. Možnosti za opisovanje samega sebe in designata za refleksivno samoopredelitev so namreč neizčrpani (Frey in Hausser, 1987). V človeškem besednjaku obstaja vrsta pridevnikov, ki se nanašajo na različna področja posameznikovega bivanja in delovanja (npr. telesne značilnosti, sposobnosti, čustvena stanja, želje, motive, načrte, ipd.) ter omogočajo njegovo identifikacijo (Kovačev, 1993, 1994a). Različni avtorji zato uporabljajo različne izraze za označevanje individualne identitete. Najpogosteje govorijo o osebni, osebnostni, individualni ali subjektivni identiteti kot o subjektivnem izkustvu identitete (Krappmann, 1971; Neubauer, 1976; Luckmann, 1979; Nunner-Winkler, 1985).

Individualna identiteta je sistem multiplih identitet in na njeni raznolikosti temelji tudi bogastvo njene dinamične organizacije. Pojem sebstva namreč združuje več področij in se nanaša na več vidikov posameznikove eksistence in esence. Najpomembnejši so: njegov telesni obstoj in modus tega obstajanja, njegova simbolična predstavitev s poimenovanjem, njegov izvor in njegove korenine, njegove pravice in dolžnosti, pozicije in vloge ipd. Njegova identitetna raznolikost največkrat pripomore k njegovemu notranjemu bogastvu, vendar lahko v skrajnih primerih pripelje do izgube identitete. Človek namreč zaradi osredotočanja na to, kar ima, pozabi, kdo je (Kovačev, 1997).

Posameznikova družbenost in njegove kolektivne identitete

Temelj človekove družbenosti tvori njegova pripadnost skupini ali več skupinam, ki določa njegovo kolektivno identiteto. Pogojuje tudi eksistenčno pomembnost skupine zanj, saj zadovoljuje dve temeljni človeški potrebi:

- potrebo po varnosti in
- potrebo po vključenosti oz. integriranosti v skupino.

Pripadnost skupini se izraža na različne načine. Skupina lahko svojemu članu določi življenjski slog ter šege in navade, ki ga karakterizirajo kot njenega pripadnika. Oskrbi ga z obče sprejetim jezikom in mu omogoči komunikacijo z drugimi člani (Kovačev, 1997). Pogosto deluje kot njen integrativni dejavnik še skupen kolektivni spomin, ki največkrat

povezuje pripadnike iste generacije. Utrjuje tudi prepričanje o trajanju skupine, njeni zgodovinski kontinuiteti in o pravicah, dolžnostih, navezanosti, pristojnosti in zavarovanosti njenih članov (Južnič, 1993). Tako se med posameznikom in skupino oblikuje poseben odnos. Njegova intenzivnost in njegove kvalitativne posebnosti so odvisne od stopnje posameznikove vpletenosti v skupino in njegove identifikacije z njo (Kovačev).

Multiplost kolektivne identitete

Posameznik nikoli ne pripada le eni kolektiviteti ali skupnosti, ampak je vedno vpet v več različnih kolektivitet, ki se delno prekrivajo ali dopolnjujejo, delno pa si tudi nasprotujejo. Zato si mora stalno prizadevati za uskladitev svojih identitet, ki izvirajo iz njegove pripadnosti različnim družbenim skupinam. Nikoli ni izolirana enota, ki bi obstajala neodvisno od lastnega okolja, ampak je vedno le člen v kompleksni družbeni organizaciji. Vpleten je torej v mrežo medosebnih in družbenih odnosov. Prvi determinirajo njegovo individualno identiteto in omogočajo vzpostavljanje medosebnih stikov, drugi pa njegovo kolektivno identiteto. Določajo namreč njegovo pripadnost različnim skupinam, identifikacijo z njimi in njegov položaj v njih. Hkrati določajo tudi temeljne oblike medskupinskega delovanja (Kovačev, 1997).

Identiteta v obdobju pozne odraslosti in starosti

Neugarten (1966) poudarja, da je za razvoj subjektovega sebstva v pozni odraslosti in starosti značilno poglobljanje v fizično in družbeno okolje ter posvečanje lastni notranjosti. Subjektova aktivnost je usmerjena predvsem na rekonstrukcijo lastne preteklosti. Vključuje refleksijo konsistentnosti in kontinuitete lastnega sebstva in identitete. Handel (1987) navaja dve najpomembnejši temi refleksije v pozni odraslosti in starosti:

- vloga naključij v poteku lastnega življenja in
- stopnja, do katere se je subjekt uspel približati svojemu "pravemu sebstvu".

Subjekt prične ponovno kritično pretresati svoje pretekle dosežke, krize, ideale in vrednote, kar je bilo značilno predvsem za fazo "krize srednjih let".

Podobne refleksije so se pojavljale že pred obdobjem pozne odraslosti in starosti, vendar so bile največkrat kratkotrajne. Najpogostejše so bile v trenutkih bolezni in osamljenosti (Riley, 1970). V tem obdobju dobijo večjo težo in trajajo dlje. Erikson (1950) poudarja, da sta za pozno odraslost značilna rekonstrukcija lastne preteklosti in njeno ovrednotenje. Kadar je ta proces uspešen, doprinese k visoki integriranosti sebstva, če pa je neuspešen, lahko vodi v dvom in depresijo. Poleg analize lastne biografije ima v starosti izreden pomen tudi ukvarjanje z vprašanjem nadzora in njegove izgube nad lastnim neposrednim življenjskim in aktivnostnim okoljem (Schulz in Brenner, 1977; Schulz in Hanusa, 1980). Subjektov odnos do okolja v pozni odraslosti in starosti obravnavata dve pomembni teoriji: teorija razbremenitve in teorija aktivnosti,

Teorija razbremenitve ("disengagement theory"), ki sta jo razvila Cumming in Henry (1961), razlaga starost kot obdobje umika v privatno sfero. V nasprotju z njo predpostavlja teorija aktivnosti ("activity theory"), ki jo je razvil Tartler (1961), da lahko posameznik ohrani aktiven odnos do sveta še v visoki starosti. Še vedno se lahko namreč ukvarja s temeljnimi problemi svojega fizičnega in družbenega okolja. Pri tem posreduje njegovo sebstvo kot mediacijska psihološka instanca.

Teorija razbremenitve in teorija aktivnosti temeljita na diametralno nasprotnih predpostavkah. Prva predstavlja starost kot obdobje odmaknjenosti in pasivnosti, druga pa poudarja pomen aktivne pozicije v odnosu do fizičnega in družbenega okolja ter prizadevanj za "uspešno staranje".

Stari ljudje imajo o sebi pogosto popolnoma drugačno mnenje, kot ga o njih oblikujejo drugi na podlagi stereotipnih predstav o starosti. Te namreč determinirajo mentaliteto določene družbe in njeni člani jih usvojijo v procesu socializacije. Zdravi stari ljudje imajo navadno občutek, da so se v teku svojega življenja bolj malo spremenili (Breytspraak, 1984), kar dokazuje njihov močan občutek identitete. Le redki imajo težave pri osmišljanju svojega življenja po upokojitvi (Streib in Schneider, 1971). Toda zaradi neskladja med notranjo in zunanjo perspektivo, tj. med samopodobo starih ljudi in njihovim stereotipom, se lahko pojavi konfliktna situacija. Kuypers in Bengtson (1973) poudarjata, da lahko delujejo stereotipi, ki jih razvije družba o starih ljudeh, kot "samoizpolnjujoče se prerokbe". Uresničitev stereotipnih predpostavk nato povratno vpliva na njihovo validacijo in okrepitev.

Riley in Foner (1968) ugotavljata, da temelji ohranjanje pozitivnega samovrednotenja v starosti predvsem na primerjavi samega sebe z vrstniki, ki so približno enako stari. Peck (1968) ob tem še dodaja, da je mogoče ohraniti visoko samospoštovanje tudi s spremembo lastnega vrednostnega sistema, kar se v starosti tudi pogosto zgodi. Fizične attribute nadomestijo druge vrednote, kot npr. harmonija, duhovnost, pripravljenost pomagati, ipd. V skladu s tem se spremeni tudi samovrednotenje.

S socializacijsko-teoretičnega vidika je za starega človeka pomembna predvsem ohranitev določenega prostora in področij, ki ostajajo pod njegovim nadzorom. Poleg tega mora biti pripravljen na spopadanje z morebitnimi negativnimi stereotipi o starih ljudeh, njihovih sposobnostih, pristojnostih in odgovornostih (Kovačev, 1997).

Namen in hipoteze raziskave

Glavni namen raziskave je bilo ugotavljanje individualne ter ožje in širše družbene identitete starostnikov v odvisnosti od njihovega spola, starosti, izobrazbe in okolja, v katerem so živeli, preden so se preselili v dom starejših občanov. Pred izvedbo raziskave smo oblikovali naslednje temeljne hipoteze:

- H1: Starostniki se v individualni identiteti razlikujejo glede na spol, starost, izobrazbo in okolje, iz katerega izhajajo.
- H2: Starostniki se v ožji družbeni identiteti razlikujejo glede na spol, starost, izobrazbo in okolje, iz katerega izhajajo.
- H3: Starostniki se v širši družbeni identiteti razlikujejo glede na spol, starost, izobrazbo in okolje, iz katerega izhajajo.

METODA

Subjekti

Ta del raziskave je potekal v domovih starejših občanov po vsej Sloveniji, razen v Prekmurju v času od 1.12. 2005 do 31.1. 2006. Udeleženi je bilo 164 starostnikov. Respondente smo v vzorec izbirali po ključu krajevne pripadnosti študentov, ki so izvajali anketiranje. Tako smo izbrali 30% slovenskih domov starejših občanov. Vključenih je bilo tudi 5 ljubljanskih domov. Za dovoljenje za izvedbo raziskave smo zaprosili vodstva domov (direktor in glavna medicinska sestra). Vključili smo le starostnike, ki stanujejo v stanovanjskem delu doma starejših občanov, ker so morali razumeti

vprašalnik in biti sposobni nanj odgovoriti. Spol, starost, stopnjo izobrazbe starostnikov ter kraj njihovega bivanja pred prihodom v dom prikazuje tabela 1.

Tabela 1: Spol, starost in stopnja izobrazbe starostnikov, pri katerih smo ugotavljali izraženost njihove identitete.

Značilnost		Število	Odstotek
Spol	Moški	37	22,6
	Ženske	127	77,4
Starost	Do vključno 70 let	30	18,3
	71 – 80 let	58	35,4
	81 let in več	76	46,3
Izobrazba	Osnovna šola	79	48,2
	Poklicna šola	34	20,7
	Srednja, višja, visoka šola	51	31,1
Bivalno okolje*	Mestno	53	32,3
	Primestno	36	22,0
	Vaško	75	45,7

* Okolje, v katerem so bivalni starostniki pred preselitvijo v dom starejših občanov

Pripomočki

Rezultati so bili pridobljeni s pomočjo vprašalnika zaprtega tipa (Vprašalnik identitete starostnikov - VIS). Instrument je bil oblikovan posebej za to raziskavo. Vprašalnik je obsegal 36 vprašanj. 15 vprašanj se je nanašalo na ugotavljanje individualne identitete, 18 na ugotavljanje ožje družbene in 3 na širšo družbeno identiteto. Vprašanja, ki so se nanašala na različne vrste identitete, so bila med seboj pomešana. Na vprašalnik so starostniki odgovarjali tako, da so obkrožili DA ali NE pri posameznem vprašanju. Vprašalnik identitete starostnikov je vključeval tudi ključ za vrednotenje odgovorov.

Postopek

Postopek pridobivanja podatkov je potekal na isti dan v vseh izbranih domovih starejših občanov. Vsak eksperimentator je izvedel po pet anket. Starostniki so bili naprošeni, da v raziskavi sodelujejo prostovoljno in anonimno.

REZULTATI IN INTERPRETACIJA

Individualna identiteta starostnikov

Vrednosti individualne identitete so se porazdeljevale nesimetrično. Tipične vrednosti te porazdelitve prikazuje Tabela 2.

Povprečni rang celotne skupine opazovanih starostnikov je bil pri individualni identiteti 82,5. Analiza po spolu, starosti, izobrazbi in bivalnem okolju je pokazala, da ni statističnih razlik med kategorijami teh značilnosti (Tabela 3).

Tabela 2: Tipične vrednosti porazdelitve (minimum in maksimum, prvi in tretji kvartil, mediana) vrednosti individualne identitete pri 164 starostnikih.

	Min	Q1	Mediana	Q3	Max
Tipična vrednost	5	12	13	14	15

Min – najnižja vrednost, Q1 – prvi kvartil, Q3 – tretji kvartil, Max – najvišja vrednost

Tabela 3: Povprečni rang vrednosti individualne identitete pri 164 starostnikih po spolu, izobrazbi in bivalnem okolju ter statistična značilnost med kategorijami

Značilnost		N	Povprečni rang	p
Spol	Moški	37	76,6	0,384
	Ženske	127	84,2	
Starost	Do 70 let	30	78,4	0,854
	71 – 80 let	58	84,3	
	Nad 81 let	76	82,8	
Izobrazba	Osnovna šola	79	79,8	0,557
	Poklicna šola	34	79,9	
	Srednja, višja, visoka šola	51	88,4	
Bivalno okolje	Mestno	53	91,7	0,218
	Primestno	36	79,3	
	Vaško	75	77,6	

Pri individualni identiteti vseh starostnikov, je odstotek tistih, pri katerih je tovrstna identiteta močnejše izražena, nekoliko višji od odstotka tistih, pri katerih je šibkeje izražena.

Tabela 4: Stopnja izraženosti individualne identitete pri 164 starostnikih.

Stopnja izražene identitete	Število	%
Šibkeje izražena	74	45,1
Močnejše izražena	90	54,9

Tabela 5: Razlike v stopnji izraženosti individualne identitete pri 164 starostnikih v odvisnosti od spola, starosti, izobrazbe in bivalnega okolja ter statistična značilnost razlik med kategorijami.

Značilnost		N	Izraženost identitete				p
			Šibkeje		Močnejše		
			N	%	N	%	
Spol	Moški	37	18	48,6	19	51,4	0,624
	Ženske	127	56	44,1	71	55,9	
Starost	Do 70 let	30	15	50,0	15	50,0	0,725
	71 – 80 let	58	24	41,4	34	58,6	
	Nad 81 let	76	35	46,1	41	53,9	
Izobrazba	Osnovna šola	79	37	46,8	42	53,2	0,566
	Poklicna šola	34	17	50,0	17	50,0	
	Srednja, višja, visoka šola	51	20	39,2	31	60,8	
Bivalno okolje	Mestno	53	20	37,7	33	62,3	0,250
	Primestno	36	15	41,7	21	58,3	
	Vaško	75	39	52,0	36	48,0	

OŽJA DRUŽBENA IDENTITETA

Vrednosti ožje družbene identitete so se porazdeljevale nesimetrično. Tipične vrednosti te porazdelitve prikazuje Tabela 6.

Tabela 6: Tipične vrednosti porazdelitve (minimum in maksimum, prvi in tretji kvartil, mediana) vrednosti ožje družbene identitete pri 164 starostnikih.

	Min	Q1	Mediana	Q3	Max
Tipična vrednost	6	13	15	16	18

Min – najnižja vrednost, Q1 – prvi kvartil, Q3 – tretji kvartil, Max – najvišja vrednost

Povprečni rang celotne skupine opazovanih starostnikov pri ožji družbeni identiteti je bil 82,5. Analiza po spolu, starosti, izobrazbi in bivalnem okolju je pokazala, da ni statističnih razlik med kategorijami po spolu, starosti in bivalnem okolju, statistično značilna pa je razlika med kategorijami po izobrazbi ($p=0,007$) (Tabela 7).

Tabela 7: Povprečni rang vrednosti ožje družbene identitete pri 164 starostnikih po spolu, starosti, izobrazbi in bivalnem okolju ter statistična značilnost razlik med kategorijami.

Značilnost		N	Povprečni rang	P
Spol	Moški	37	84,2	0,799
	Ženske	127	82,0	
Starost	Do 70 let	30	71,2	0,312
	71 – 80 let	58	87,2	
	Nad 81 let	76	83,4	
Izobrazba	Osnovna šola	79	87,6	0,007
	Poklicna šola	34	95,6	
	Srednja, višja, visoka šola	51	65,9	
Bivalno okolje	Mestno	53	75,9	0,446
	Primestno	36	84,3	
	Vaško	75	86,3	

Tabela 8: Stopnja izraženosti ožje družbene identitete pri 164 starostnikih.

Stopnja izražene identitete	Število	%
Šibkeje izražena	79	48,2
Močnejše izražena	85	51,8

Tabela 9: Stopnja izraženosti ožje družbene identitete pri 164 starostnikih v odvisnosti od spola, starosti, izobrazbe in bivalnega okolja ter statistična značilnost razlik med kategorijami.

Značilnost		N	Izraženost identitete				P
			Šibkeje		Močnejše		
			N	%	N	%	
Spol	Moški	37	20	54,1	17	45,9	0,416
	Ženske	127	59	46,5	68	53,5	
Starost	Do 70 let	30	17	56,7	13	43,3	
	71 – 80 let	58	24	41,4	34	58,6	
	Nad 81 let	76	38	50,0	38	50,0	
Izobrazba	Osnovna šola	79	34	43,0	45	57,0	0,093
	Poklicna šola	34	14	41,2	20	58,8	
	Srednja, višja, visoka šola	51	31	60,8	20	39,2	
Bivalno okolje	Mestno	53	28	52,8	25	47,2	0,699
	Primestno	36	17	47,2	19	52,8	
	Vaško	75	34	45,3	41	54,7	

ŠIRŠA DRUŽBENA IDENTITETA

Vrednosti ožje družbene identitete so se porazdeljevale nesimetrično. Tipične vrednosti te porazdelitve prikazuje Tabela 10.

Tabela 10: Tipične vrednosti porazdelitve (minimum in maksimum, prvi in tretji kvartil, mediana) širše družbene identitete pri 164 starostnikih.

	Min	Q1	Mediana	Q3	Max
Tipična vrednost	0	1	2	2	3

Min – najnižja vrednost, Q1 – prvi kvartil, Q3 – tretji kvartil, Max – najvišja vrednost

Povprečni rang celotne skupine opazovanih starostnikov pri širši družbeni identiteti je bil 82,5.

Analiza po spolu, starosti, izobrazbi in bivalnem okolju je pokazala, da ni statistično značilnih razlik, ki bi bile povezane s spolom, starostjo in bivalnim okoljem, pač pa obstaja statistično značilna razlika med kategorijami po izobrazbi. Mejno statistično značilnost opazimo tudi pri razlikah, ki jih pogojuje različno izvorno bivalno okolje, tako da tu lahko govorimo o tendenci, ki bi bila pri večjem vzorcu močnejše izražena (Tabela 11).

Tabela 11: Povprečni rang vrednosti širše družbene identitete pri 164 starostnikih po spolu, starosti, izobrazbi in bivalnem okolju ter statistična značilnost razlik med kategorijami

Značilnost		N	Povprečni rang	P
Spol	Moški	37	82,4	0,992
	Ženske	127	82,5	
Starost	Do 70 let	30	90,2	0,449
	71 – 80 let	58	83,8	
	Nad 81 let	76	78,4	
Izobrazba	Osnovna šola	79	90,4	0,016
	Poklicna šola	34	85,8	
	Srednja, višja, visoka šola	51	68,0	
Bivalno okolje	Mestno	53	83,4	0,075
	Primestno	36	68,3	
	Vaško	75	88,7	

Tabela 12: Stopnja izraženosti širše družbene identitete pri 164 starostnikih.

Stopnja izražene identitete	Število	%
Šibkeje izražena	64	39,0
Močnejše izražena	100	61,0

Tabela 13: Stopnja izraženosti širše družbene identitete pri 164 starostnikih v odvisnosti od spola, starosti, izobrazbe in bivalnega okolja ter statistična značilnost razlik med kategorijami.

Značilnost		N	Izraženost identitete				p
			Šibkeje		Močnejše		
			N	%	N	%	
Spol	Moški	37	15	40,5	22	59,5	0,830
	Ženske	127	49	38,6	78	61,4	
Starost	Do 70 let	30	9	30,0	21	70,0	0,433
	71 – 80 let	58	22	37,9	36	62,1	
	Nad 81 let	76	33	43,4	43	58,6	
Izobrazba	Osnovna šola	79	24	30,4	55	69,6	0,018
	Poklicna šola	34	12	35,3	22	64,7	
	Srednja, višja, visoka šola	51	28	54,9	23	45,1	
Bivalno okolje	Mestno	53	22	41,5	31	58,5	0,074
	Primestno	36	19	52,8	17	47,2	
	Vaško	75	23	30,7	52	69,3	

RAZPRAVA

Individualna identiteta starostnikov

Pri ugotavljanju individualne, pa tudi ožje in širše družbene identitete starostnikov, smo starostnike analizirali po spolu, starosti, izobrazbi in bivalnem okolju. Med temi kategorijami pri ugotavljanju individualne identitete ni bilo statističnih razlik (Tabela 3), vendar pa tako osnovne vrednosti kot tudi stopnja izražene identitete pokazuje nekatere rezultate, ki so pomembni za razumevanje položaja starih ljudi v njihovem ožjem in širšem družbenem okolju in za potrebo po razumevanju sprememb, ki se pojavijo v zvezi s staranjem in s spremembo bivanjskega okolja.

Individualna identiteta je pri moških manj izražena kot pri ženskah (Tabeli 3 in 5). To kaže na dejstvo, da bolj kot ženske rabijo osebo, ki jim lahko pomaga pri zadovoljevanju njihovih dnevniških življenjskih aktivnosti. Žal je odgovarjalo samo 37 starostnikov moškega spola. Razlika med spoloma bi bila zato ob večjem vzorcu morda izrazitejša.

Majhen vzorec je vplival tudi na rezultat individualne identitete pri različnih starostnih skupinah, ki je morda ravno zato pokazal najnižji rezultat pri najmlajši kategoriji starostnikov (Tabela 3). Poleg tega rezultati naše raziskave kažejo, da stopnja izobrazbe vpliva na višjo stopnjo individualne identitete, saj je ta najbolj intenzivno izražena pri najbolj izobraženih (Tabeli 3 in 5). To je morda posledica tega, da so bile te osebe v življenju bolj samostojne. Individualna identiteta je bila bolj intenzivna tudi pri starostnikih, ki so izhajali iz mestnega in primestnega okolja, kar kaže na to, da so na vasi ljudje bolj povezani in zato manjši individualisti.

Ožja družbena identiteta

Pri ožji družbeni identiteti analiza po spolu, starosti in bivalnem okolju ni pokazala statistično značilnih razlik, pač pa se je pokazala statistično značilna razlika glede na izobrazbo starostnikov (Tabela 7).

Res je sicer, da med spoloma ni statistično pomembnih razlik, vendar pa stopnja izražene identitete kaže, da je pri ženskah ožja družbena identiteta močneje izražena (Tabeli 7, 9). Znano je tudi, da ženske v življenju pogosteje iščejo znance in prijatelje.

Ožja družbena identiteta je najslabše izražena pri najmlajših starostnikih, ki se očitno težko vklopijo v novo okolje, saj so ravno oni v domovih starejših občanov najkrajši čas. Poleg tega se še niso navadili na odnos družbe do starostnikov, saj so bili malo pred tem še aktivni.

Da človek ostane individualist tudi v tretjem življenjskem obdobju kaže rezultat, ki je mejno statistično pomemben ($p=0,093$). Pri najbolj izobraženih starostnikih je ožja družbena identiteta najšibkeje izražena (Tabela 9). Največ izobražencev prihaja iz mestnega okolja, zato je bila ožja družbena identiteta šibkeje izražena pri starostnikih, ki izhajajo iz mestnih okolij. V mestu se ljudje v srednjem življenjskem obdobju običajno manj zanimajo za bližnjo okolico, zato morda tudi v starosti nimajo teh povezav.

Širša družbena identiteta

Tudi pri tej vrsti identitete so se pokazale statistično značilne razlike med starostniki glede na stopnjo dosežene izobrazbe ($p=0,018$), pa tudi mejno statistično značilne razlike med identiteto starostnikov, ki izvirajo iz različnih bivalnih okolij ($p=0,074$). Pri spolu in starosti (Tabeli 11, 13) ni bilo statistično pomembnih razlik. Kljub temu je treba izpostaviti tudi rezultat, ki kaže, da je širša družbena identiteta pri starostnikih vseh starostnih skupin močno izražena, a najmočneje pri najmlajših. Stari ljudje se, kljub temu da so v domovih starejših občanov, še vedno zanimajo za družbeno dogajanje in čutijo pripadnost družbeni sredini ter se ne želijo umakniti na rob družbenega dogajanja. Vendar zaradi odmaknjenosti od aktualnega družbenega dogajanja, ta identiteta kasneje vseeno oslabi, zato je najšibkejša pri najstarejših starostnikih. Za ohranitev visoke stopnje širše družbene identitete bi lahko v domovih starejših občanov marsikaj naredili.

Da izobraženci tudi v starosti ostanejo večji individualisti, kaže tudi rezultat stopnje širše družbene identitete. Pri starostnikih s srednjo, višjo ali visoko izobrazbo je najšibkeje izražena, najmočneje pa pri starostnikih z osnovnošolsko izobrazbo. Izobraženci imajo v domovih starejših občanov največkrat dovolj možnosti, predvsem pa časa, da ostajajo v svojih sobah. Ker imajo višje prihodke, imajo lahko enoposteljne sobe, kjer ostajajo sami s knjigami in elektronskimi mediji.

Mejno statistično pomembne razlike glede širše družbene identitete starostnikov, ki so nekoč živeli na vasi ali v mestu, kažejo zanimive ugotovitve. Ljudje, ki živijo na vasi, čutijo večjo pripadnost družbeni skupnosti. Tudi v mestu je ta pripadnost izrazitejša pri ljudeh, ki tam živijo vse svoje življenje. V primestna okolja se ljudje običajno priselijo kasneje, kar se izraža tudi v občutku pripadnosti temu okolju oz. družbeni skupini. Zato bi zaposleni v odnosu do stanovalcev domov morali upoštevati tudi, kje je starostnik nekoč živel in mu pomagati, da vsaj v starosti razširi krog znancev in ohrani zanimanje za družbeno dogajanje.

SKLEP

Rezultati raziskave so le delno potrdili navedene hipoteze. Najmočnejša povezanost se je pokazala med stopnjo izobrazbe ter individualno in ožjo družbeno identiteto. Pri širši družbeni identiteti je bilo ravno obratno. Manj izobraženi občutijo večjo pripadnost širši družbeni identiteti, ki je bila predvsem izraz pripadnosti splošnim, racionalno manj utemeljenim načelom, obče sprejetim prepričanjem in religioznosti.

Med spoloma so se sicer niso pojavile statistično pomembne razlike v identiteti, vendar je bila opazna tendenca po intenzivnejši individualni identiteti med ženskami. Mejno statistično značilnost lahko vidimo tudi pri ugotavljanju razlik v družbeni identiteti med prebivalci mestnega, primestnega in vaškega okolja.

LITERATURA

1. Blasi, a. (1988). identity and the development of the self. v: d. k. lapsley, f. c. power (izd.). self, ego, and identity: integrative approaches. new york: springer-verlag.
2. Epstein, s. (1973). the self-concept revisited or a theory of a theory. american psychologist, 28, 405-416.
3. Erikson, e. h. (1950). childhood and society. new york: norton.
4. Erikson, e. h. (1968). identity: youth and crisis. new york: norton.
5. Erikson, e. (1968). psychosocial identity. in sills, d. l. (izd.). international encyclopedia of social sciences. new york: mac millan and the free press.
6. Harre, r. (1983). personal being. oxford: blackwell.
7. Hausser, k. (1983). identitaetsentwicklung. frankfurt: suhrkamp.
8. Južnič, s. (1993). identiteta. ljubljana: fakulteta za družbene vede.
9. Kovačev, a. n. (1991). slepilo znanosti in utvare marionet, anthropos, 23 (4-5), 246-253.
10. Kovačev, a. n. (1994a). social representation of the slovene personality and its relation to the reality. (neobjavljeno).
11. Kovačev, a. n. (1994b). pedagoški modeli in vloga šolarjev pri oblikovanju lastne identitete. educa, 3, 170-176.
12. Kovačev, a. n. (1997). individualna in kolektivna identiteta. ljubljana: viaok šola za zdravstvo..
13. Kovačev, a. n. (1995). identiteta kot integracija temeljnih določil človekovega bistva. anthropos, 27 (3-4), 117-133.
14. Kovačev, a. n. (1995). filogeneza in ontogeneza sebstva in identitete. anthropos, 27 (5-6), 29-46.
15. Kovačev, a. n. (1995). identiteta med individualizacijo in kolektivizacijo. psihološka obzorja, 5 (3), 49-67.
16. Krewer, b., eckensberger, l. h. (1991). selbstentwicklung und kulturelle identitaet. nr. 147. arbeiten der fachrichtung psychologie. unifersitaet des saarlandes.
17. L'ecuyer, r. (1978a). le concept du soi. paris: puf.
18. L'ecuyer, r. (1978b). the development of the self-concept through the life-span. self-concept symposium. boston: northeastern university.
19. Zacot, f. (1980/79). identite: trois pour le prix de deux. v: identites collectives et changements sociaux. colloque international, toulouse: privat.
20. Zaletel, m. (2006). identiteta starostnikov (neobjavljen tekst)